

Concurrentiekracht en macro-economische prestaties in Duitsland: Volg de gids?

Freddy Heylen en Tim Buyse¹

Sherppa, Universiteit Gent

december 2011

Abstract

In dit artikel beschrijven en evalueren we de macro-economische prestaties van Duitsland in het voorbije decennium. We gaan in op loonvorming, concurrentiekracht en exportprestaties. We stellen ons verder de vraag in welke mate het Duitse model succesvol is ten aanzien van de lange termijn uitdagingen gesteld door de vergrijzing, en de nood aan hogere werkgelegenheid en economische groei. We vergelijken Duitsland met verschillende andere Europese landen, waaronder ook België en de Scandinavische landen. We besluiten dat het succes van het Duitse model vooralsnog partieel is. De gids overtuigt niet op belangrijke aspecten, zoals investeringen in menselijk kapitaal en volledige benutting van het arbeidspotentieel.

Sleutelwoorden:

Duitsland, concurrentiekracht, werkgelegenheid, kapitaalvorming, economische groei

JEL code:

E23, E24, J2, O57

Dit artikel wordt in het Frans gepubliceerd in *Reflets et Perspectives de la Vie Economique* (2012).

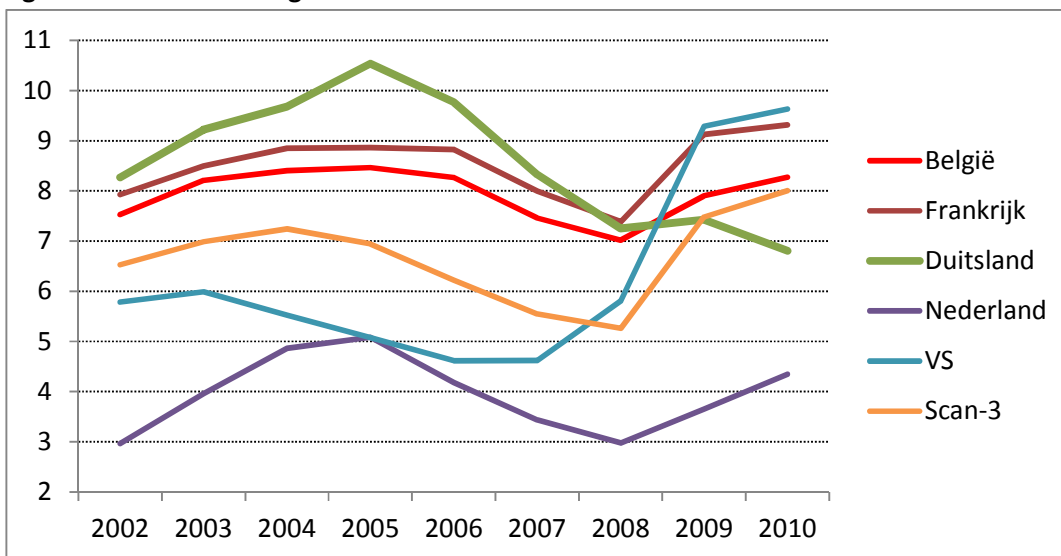
¹ Freddy Heylen is gewoon hoogleraar macro-economie aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit Gent. Tim Buyse is aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen, en verbonden aan dezelfde Faculteit. Correspondentie: F. Heylen, Sherppa, Universiteit Gent, Tweekerkenstraat 2, 9000 Gent, België, Email: Freddy.Heylen@UGent.be, Tim.Buyse@UGent.be; website: www.sherppa.be.

1. Inleiding

Het Duitse mirakel, Duitsland als locomotief, Duitsland gidsland, Duitsland op weg naar volledige tewerkstelling,... Het zijn maar enkele van de kwalificaties die tot voor kort kwistig in het rond gestrooid werden. Ook sommige academici pleitten voor een Duitse aanpak in België (zie bijv. Abraham en Konings, 2010). Vooral de evolutie van de werkloosheid springt de bewonderaars in het oog. Zoals we tonen in Figuur 1, moet Duitsland zowat het enige land zijn waar de werkloosheidsgraad in 2010 lager was dan in 2007.

Voor een verklaring van deze evolutie wordt steevast gewezen op het beleid van arbeidsmarkthervorming dat vanaf 2003 door voormalig kanselier Schröder op de sporen werd gezet, en dat verder vorm gegeven werd door werkgevers en vakbonden. Het meest in het oog springen de Hartz IV-wetten. Deze beperken sinds 2005 de duur van de werkloosheidsuitkering tot slechts één jaar. Daarna valt de werkloze terug op een veel lagere uitkering die het bijstandsniveau benadert. Verder werden bepaalde segmenten van de arbeidsmarkt flexibeler gemaakt. De Hartz II-wetgeving versoepelde vanaf 2003 het systeem van de zogenaamde 'minijobs'. Dit zijn zeer flexibele banen inzake organisatie van de werktijd, loonvorming, en aanwerving en ontslag, met een maandloon tot maximaal 400 euro. Dit bedrag is belastingvrij, maar tegelijk blijft de werknemer uitgesloten van sociale zekerheid. Met het oog op het behoud en de uitbreiding van de werkgelegenheid, en de versterking van de concurrentiekracht, aanvaardden de Duitse vakbonden verder op macro-economisch vlak een algehele loonmatiging. Verhoogde concurrentiekracht ligt mee aan de basis van de sterke exportprestaties van de Duitse economie in de voorbije jaren.

Figuur 1. Werkloosheidsgraad in %

Bron: OECD, Statistical Compendium, Economic Outlook (31/10/2011)

Noot: Scan-3: gemiddelde van Denemarken, Finland en Zweden.

In dit artikel evalueren we het Duitse model als mogelijke 'gids' voor andere landen, waaronder België. In paragraaf 2 gaan we in op het Duitse exportsucces. Een belangrijke vraag hier is in welke mate dit succes kan worden verklaard door de loonvorming. In paragraaf 3 kijken we veel verder dan de werkloosheidscijfers en de korte termijn ontwikkeling (het recente succes) van de Duitse economie. We stellen ons de vraag of het Duitse model ook de beste weg is naar meer werkgelegenheid en hogere

economische groei op langere termijn. We vergelijken Duitsland voor verschillende prestatie maatstaven met België, Nederland, Frankrijk, en drie Scandinavische landen (Denemarken, Finland en Zweden).

We besluiten dat het Duitse ‘mirakel’ voorsnog moet worden genuanceerd. Rekening houdend met het aantal gewerkte uren zit Duitsland nog heel ver van de volledige tewerkstelling. Voor belangrijke determinanten van de economische ontwikkeling op lange termijn (investerings in menselijk en vast kapitaal) scoort Duitsland bovendien (veel) minder goed dan vele andere landen. Hoe het Duitse model een oplossing moet bieden voor de lange termijn problemen waarmee vele Europese landen geconfronteerd worden, blijft onduidelijk, te meer daar zo’n model aan kracht verliest naarmate meer landen het volgen.

2. Loonvorming, concurrentiekracht en exportprestaties

Duitsland presteerde de voorbije jaren opvallend sterk als exporteur van goederen. Het liet de hoogste exportgroei cijfers optekenen, en is één van de weinige OESO-landen die hun aandeel in de wereldexport van goederen en diensten (in volume) het voorbije decennium min of meer kon behouden (zie Tabel 1). Sterke exportprestaties verklaren ook de opvallende herleving van de economische activiteit in Duitsland na de recessie van 2009. Ter verklaring van deze sterke exportprestaties wordt vaak gewezen op het Duitse beleid van loonmatiging. De lonen in Duitsland stegen sinds 2002 beduidend minder snel dan de arbeidsproductiviteit, met een dalend loonaandeel in de toegevoegde waarde tot gevolg. Figuur 2 toont deze evolutie voor de verwerkende nijverheid. Een gelijkaardige trend kan men vaststellen voor de globale economie (zie appendix). In de andere landen, behalve Nederland, is het loonaandeel veel stabielier gebleven. Duitsland zag zijn concurrentiekracht dan ook beduidend verbeteren. De relatieve loonkost per eenheid product in gemeenschappelijke munt daalde (Figuur 3). Vooral na 2004 is de daling opvallend, met een sterke neerwaartse druk op de relatieve prijs van Duitse exportproducten op de wereldmarkt tot gevolg (zie ook Tabel 1).

Tabel 1. Exportprijzen en exportprestaties

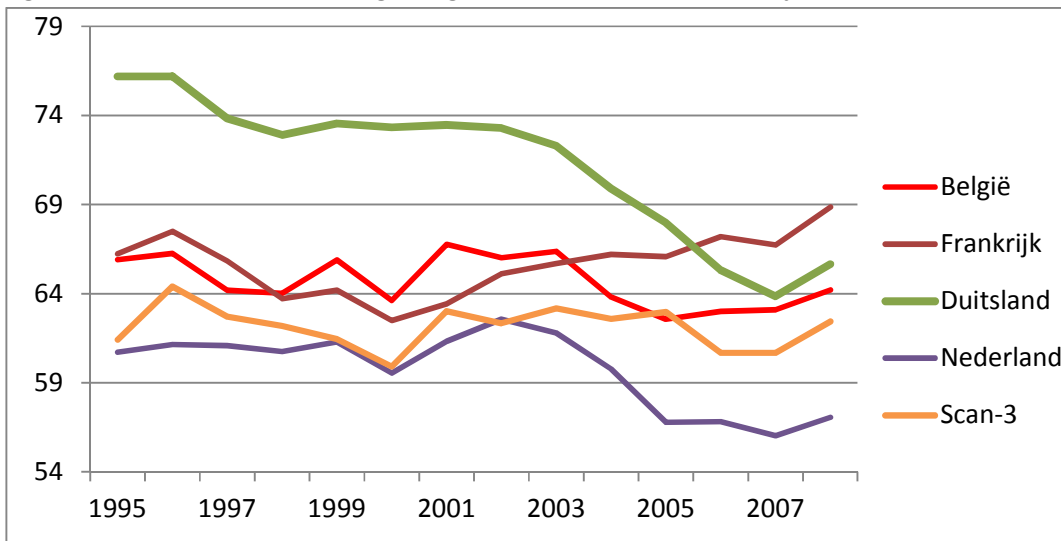
	Aandeel in de wereldexport van goederen en diensten in volume (aandeel in %)				Jaarlijkse groei v/h exportvolume van goederen en diensten (in %)	Relatieve prijs van geëxporteerde goederen en diensten op de wereldmarkt			
	2002	2004	2010	2010/2002	2002-2010	2002	2004	2010	2010/2002
België	2.57	2.36	2.06	0.80	2.75	0.86	0.93	0.89	1.03
Frankrijk	5.08	4.57	3.85	0.76	1.22	0.97	1.02	0.94	0.97
Duitsland	8.75	8.40	8.44	0.96	5.21	0.99	1.04	0.89	0.90
Nederland	3.58	3.34	3.22	0.90	3.98	0.98	1.04	1.00	1.02
Denemarken	1.04	0.93	0.84	0.80	2.49	0.99	1.06	1.04	1.05
Finland	0.65	0.60	0.53	0.82	3.13	0.95	0.99	0.84	0.89
Zweden	1.36	1.31	1.23	0.91	4.00	0.90	0.95	0.88	0.97

Bron: OECD, Statistical Compendium, Economic Outlook (variabelen SHTGSV, XGSV, RPXGS) (31/10/2011)

Niettegenstaande de gerapporteerde samenhang, vormen bovenstaande bevindingen geen bewijs voor het succes van een strategie gebaseerd op loonmatiging. Onderzoek wijst op drie andere verklarende factoren voor het Duitse exportsucces (OECD, 2010, p. 110-114; Marin, 2010). Belangrijker dan loonmatiging als verklaring voor de verhoogde prijscompetitiviteit blijkt de investering van Duitse bedrijven in offshoring

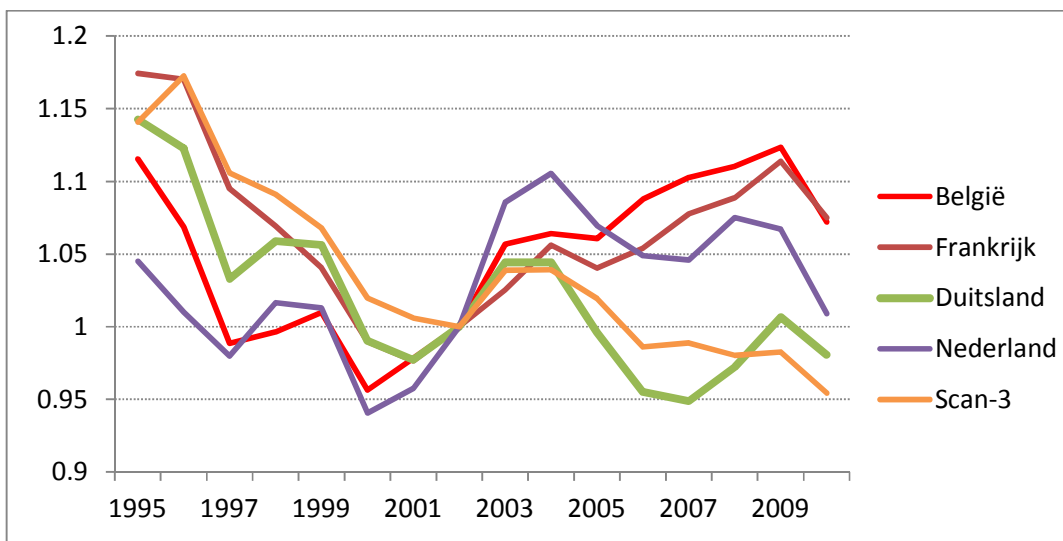
activiteiten, d.w.z. het onderbrengen van een deel van het productieproces in 'lage kosten' filialen in Oost-Europa. Marin (2010) noemt deze activiteiten bovendien ook een deel van de verklaring voor de loonmatiging in Duitsland, omdat een fractie van de arbeidsvraag is verschoven naar Oost-Europa. Twee andere belangrijke factoren naast prijscompetitiviteit zijn de productstructuur van de Duitse export en de snelle groei van de exportmarkt. Duitsland is gespecialiseerd in medium-high tech investeringsgoederen (machines, transportmaterieel,...). Net deze goederen zijn erg in trek in de opkomende landen. Hun zeer sterke groei in het voorbije decennium is dan ook een dominante factor achter de Duitse 'exportboom'.

Figuur 2. Loonaandeel in de toegevoegde waarde, verwerkende nijverheid, in %, 1995-2008

Bron: OECD, Statistical Compendium, STAN Indicators Database (31/10/2011). Recentere data zijn niet beschikbaar.

Figuur 3. Concurrentiekracht: relatieve loonkost per eenheid product in gemeenschappelijke munt (index, 2002=1)

Bron: OECD Statistical Compendium, Economic Outlook (31/10/2011).

Noot: De data betreffen de verwerkende nijverheid.

De veelheid van verklarende factoren voor het Duitse exportsucces leidt in ieder geval tot de conclusie dat het 'volgen van de gids' niet evident is. Een aantal van de verklarende factoren zoals offshoring en productstructuur zijn moeilijk te kopiëren. Andere factoren zoals (competitieve) loonmatiging verliezen hun effectiviteit naarmate vele landen deze hanteren. Dit laatste geldt des te meer voor landen als België die overwegend binnen de EU exporteren.

3. Het Duitse model, ook op lange termijn succesvol?

3.1. Context

Zowel de vergrijzing als hoge overheidsschulden zetten toenemende druk op de sociale zekerheid en het pensioensysteem. Bovendien wegen beide negatief op de potentiële economische groei (IMF, 2010). De eensgezindheid is dan ook groot. Wat nu nodig is, is een effectief beleid gericht op verhoging van de werkgelegenheid (vooral van oudere werknemers) en van de groei van de arbeidsproductiviteit. O.i. moet het hierbij gaan om de werkgelegenheid in uren, en de groei van de productie per gewerkt uur. De wetenschappelijke literatuur, de ervaring van de OESO-landen in de voorbije decennia, en daarop gebaseerd eigen onderzoek (Dhont en Heylen, 2009; Heylen en Van de Kerckhove, 2010; Buyse et al., 2011), leren heel wat over de determinanten van deze cruciale variabelen. Ze dwingen ook veel verder te kijken dan de loutere cijfers over werkloosheid.

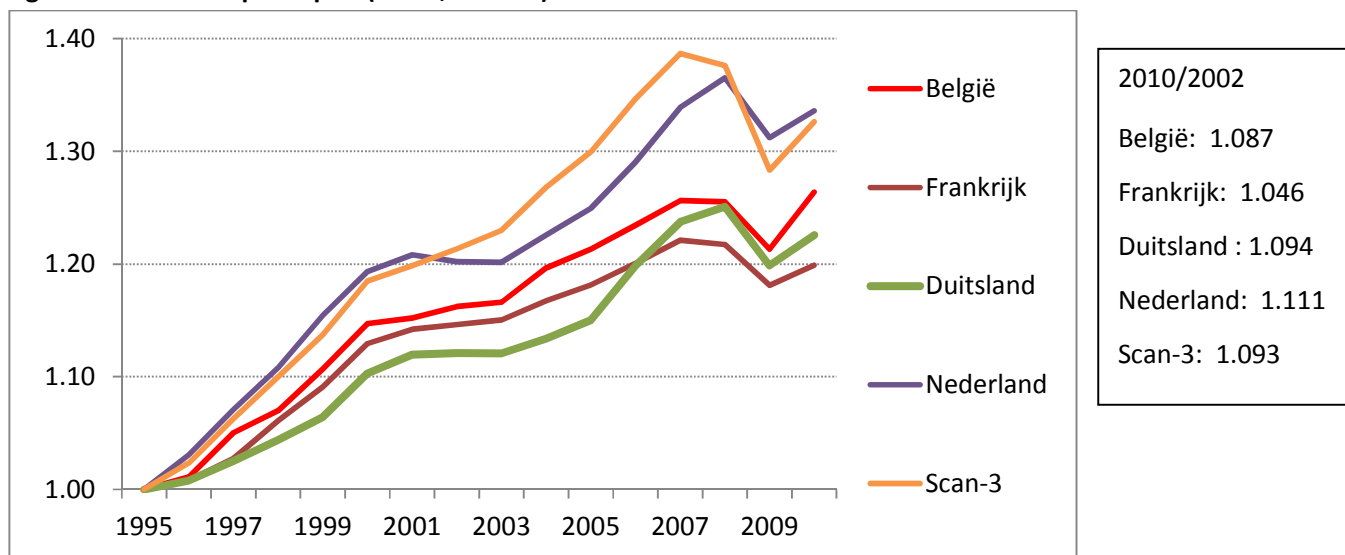
Een hogere output resulteert uit een toenemende arbeidsinzet (gewerkte uren), of uit een verhoging van de productie per gewerkt uur, d.w.z. de arbeidsproductiviteit. Deze laatste kan resulteren uit toenemende inzet van vast en menselijk kapitaal, en uit een verbetering in technologie en efficiëntie. Algebraïsch geldt dat $Y = \pi \cdot (hL)$ waarbij Y de reële output is, π de arbeidsproductiviteit (productie per uur), L het aantal werkenden, en h het gemiddeld aantal gewerkte uren per werkende. Bijgevolg is hL de totale arbeidsinzet in uren. Verder geldt: $L = (1-u) \cdot L_s = (1-u) \cdot p \cdot N$, met L_s het arbeidsaanbod, u de werkloosheidsgraad, N de bevolking op beroepsactieve leeftijd (15-64) en p de participatiegraad. Duitsland blinkt uit inzake verlaging van de werkloosheid. Maar dit op zich zegt weinig over ruimere maatstaven voor arbeidsinzet (gewerkte uren hL). Voor de lange termijn groei zijn bovendien andere variabelen (met name deze achter π) veel belangrijker. Blijvende outputgroei moet van kapitaalopbouw en technologische vooruitgang komen. Onderzoek suggereert dat vooral menselijk kapitaal en hoger onderwijs hierbij een sleutelrol spelen (Lucas, 1993; Krueger en Kumar, 2004; Aghion en Howitt, 2006; Buyse et al., 2011). Innovatie en adoptie van nieuwe technologieën zijn afhankelijk van de aanwezigheid van goed geschoolde werknemers. Verder is de beschikbaarheid van geschoolde werknemers een cruciale troef voor het aantrekken van vast kapitaal. Menselijk kapitaal trekt vast kapitaal aan, veeleer zo dan omgekeerd.

Uitgedrukt per capita geldt $\frac{Y}{N} = \pi \cdot \left(\frac{hL}{N} \right)$, met $\frac{Y}{N}$ output per capita en $\frac{hL}{N}$ gewerkte uren per capita.

Figuur 4 vergelijkt de evolutie van de reële output per capita in Duitsland met die in andere landen. Duitsland mag dan in 2010 al een bijzonder sterke economische groei gekend hebben. Voorlopig doen de cijfers niet vermoeden dat deze sterke groei een structureel gegeven is. Ook in de recentere jaren sinds 2002 scoort Duitsland niet opvallend beter dan andere landen. De twee volgende paragrafen gaan dieper in

op de variabelen achter de evolutie van de output per capita. Paragraaf 3.2. gaat in op de arbeidsproductiviteit (π) en haar determinanten, paragraaf 3.3. op de gewerkte uren per capita (hL/N).

Figuur 4. Reëel BBP per capita (index, 1995=1)

Bron: OECD, Statistical Compendium, Economic Outlook (31/10/2011)

Noot: Om de output per capita te bekomen delen we het reëel BBP door de bevolking op beroepsactieve leeftijd (d.w.z. de bevolking van 15 tot 64 jaar). Scan-3: gemiddelde van Denemarken, Finland en Zweden.

3.2. Vorming van vast en menselijk kapitaal, onderzoek en ontwikkeling en de arbeidsproductiviteit

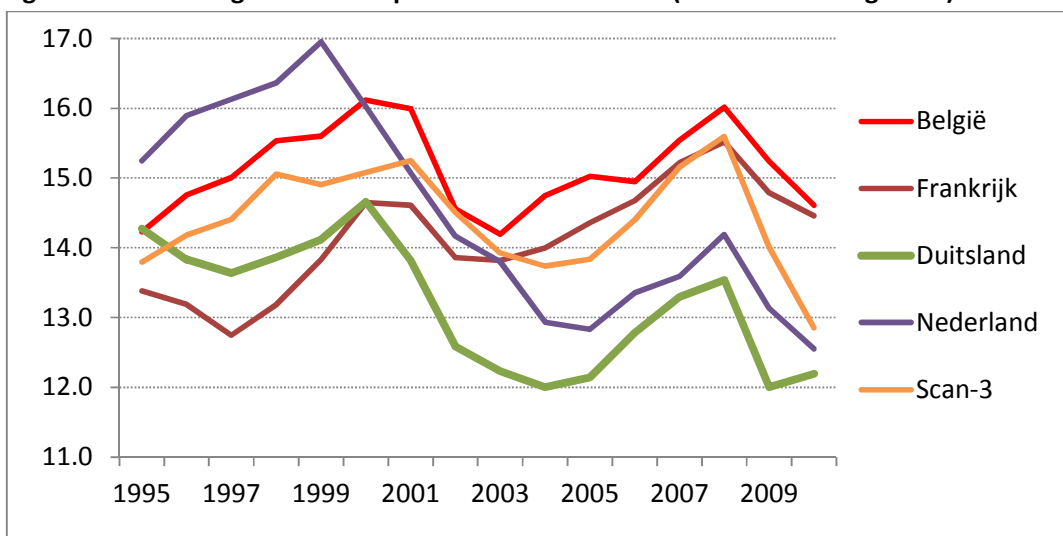
Inzake kapitaalopbouw presteert Duitsland al vele jaren relatief zwak. In vergelijking met landen als België, Frankrijk, Nederland, de Scandinavische landen (en ook de VS) investeren de Duitse bedrijven en overheid het kleinste aandeel van het BBP in vast kapitaal, exclusief woningbouw (Figuur 5, Tabel 2). Binnen deze groep van landen investeert de overheid nergens minder in onderwijs dan in Duitsland. Deze vaststelling geldt ook voor het hoger onderwijs (Tabel 3)². Het percentage 25 tot 34-jarigen met een diploma van hoger onderwijs ligt in Duitsland beduidend lager dan het OESO gemiddelde (OECD, 2010). Dit wordt ook gezien als een belangrijke belemmering op de creatie van nieuwe bedrijven in high-tech sectoren (Gottschalk et al., 2007). Inzake onderwijskwaliteit scoort Duitsland internationaal gezien momenteel wel vrij sterk. We noteren een duidelijke verbetering van de PISA scores sinds 2003 (Tabel 4). Minder sterk zijn dan weer de investeringen door de bedrijven in de vorming van werknemers. Beschikbare data voor 2005 tonen bedrijfsuitgaven voor vorming ten belope van 1.3% van de loonmassa in Duitsland. In België, Nederland en Frankrijk was dat respectievelijk 1.6%, 2.3% en 2% (CRB, 2011, p. 100). Ook wat betreft de overheidsuitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid presteert Duitsland ondermaats. Actief arbeidsmarktbeleid omvat o.a. de begeleiding en vorming van werklozen. We relateren in Figuur 6 de uitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid (in procent van het BBP) aan het werkloosheidspercentage. De cijfers tonen dat Duitsland sinds 2002 steeds minder in actief arbeidsmarktbeleid is gaan investeren. Een

² Deze vaststelling blijft gelden wanneer we normaliseren voor het aantal jongeren en voor het BBP per capita. Details zijn beschikbaar op aanvraag.

beperking in de tijd van werkloosheidsuitkeringen is o.i. verdedigbaar als parallel meer inspanningen geleverd worden voor activering en opleiding van werklozen. Duitsland heeft met de invoering van Hartz IV vanaf 2005 wel het eerste gedaan, maar duidelijk niet het tweede. Als laatste maatstaf rapporteren we in Tabel 5 de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling, in procent van het BBP. Hier is Duitsland een duidelijke subtopper. De uitgaven liggen er hoger dan bijv. in België, Frankrijk of Nederland, maar Duitsland blijft achterop bij landen als Zweden, Finland en de VS. Dit geldt zowel voor de uitgaven door de bedrijven als voor O&O gefinancierd door de overheid.

Gegeven al deze indicatoren is de middelmatige prestatie van Duitsland inzake de evolutie van de arbeidsproductiviteit (Figuur 7) niet verwonderlijk.

Figuur 5. Investerings in vast kapitaal in % van het BBP (exclusief woningbouw)

Bron: OECD, Statistical Compendium, Economic Outlook (31/10/2011)

Noot: De data betreffen de som van private investeringen in vast kapitaal (exclusief woningbouw) en overheidsinvesteringen in vast kapitaal. Scan-3, in 2010: Denemarken 12.0%, Finland 11.9%, Zweden 14.6%.

Tabel 2. Overheidsinvesteringen in vast kapitaal in % van het BBP (jaarlijks gemiddelde, 2002-10)

	België	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Denemarken	Finland	Zweden	VS
2002-05	1.65	3.10	1.51	3.40	1.73	2.69	2.75	3.17
2006-10	1.66	3.16	1.50	3.53	2.00	2.55	3.03	3.38

Bron: OECD, Statistical Compendium, Economic Outlook (31/10/2011)

Tabel 3. Menselijk kapitaal: Publieke uitgaven voor onderwijs in % van het BBP (1995, 2000, 2008)

	1995	2000	2008	
	Alle onderwijs-niveaus	Alle onderwijs-niveaus	Hoger onderwijs (tertiair)	Alle onderwijs-niveaus
België	m	5.9	1.4	6.5
Frankrijk	6.3	6.0	1.2	5.6
Duitsland	4.7	4.5	1.2	4.6
Nederland	5.1	5.0	1.5	5.5
Denemarken	7.3	8.3	2.2	7.7
Finland	6.8	6.0	1.9	6.1
Zweden	7.1	7.2	1.8	6.8
VS	4.7	4.9	1.3	5.4

Bron: OECD, Education at a Glance, 2011, Table B4.1;

Noot: m : data ontbreken.

Tabel 4. Kwaliteit van het onderwijs (PISA score 2003, 2009)

	België	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Denemarken	Finland	Zweden	VS
2003	515	506	499	525	494	545	510	490
2009	509	497	510	519	499	543	496	496

Bron: OECD.

Noot: De data geven het gemiddelde van de PISA scores voor lezen, wiskunde en wetenschappen.

Tabel 5. Totale uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling, privé sector en overheid, in % van BBP (jaarlijks gemiddelde, 2002-09)

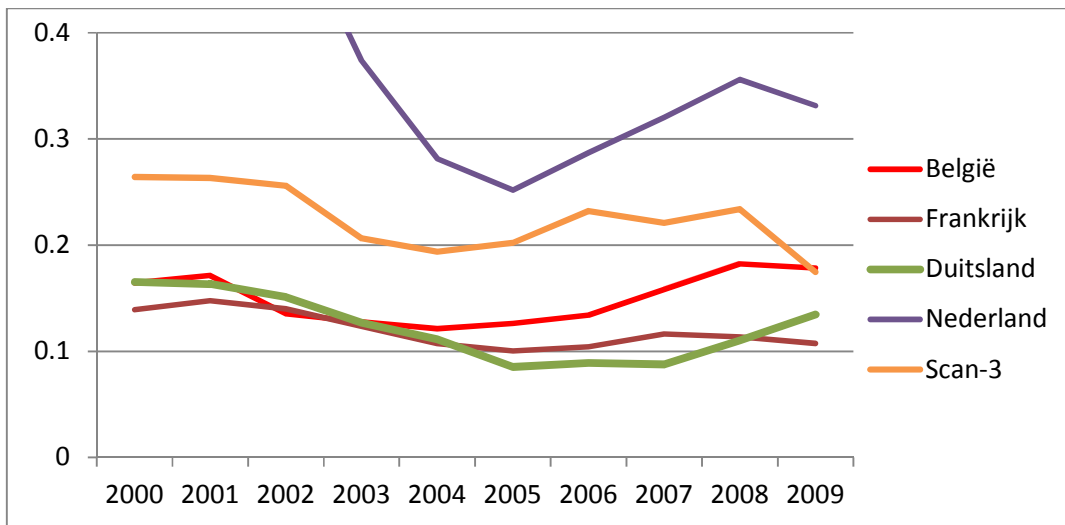
	België	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Denemarken	Finland	Zweden	VS
2002-05								
Totaal	1.88	2.20	2.50	1.91	2.51	3.43	3.69	2.58
2006-09								
Totaal	1.91	2.09	2.58	1.82	2.48	3.66	3.57	2.70
Bedrijven	1.15	1.08	1.75	0.85	m	2.50	2.12	1.79
Overheid	0.42	0.81	0.72	0.72	m	0.87	0.92	0.76

Bron: OECD, Statistical Compendium, Main Science and Technology Statistics, GERD (31/10/2011)

Noot: Het totaal omvat naast de O&O uitgaven die door de binnenlandse bedrijven en door de overheid zijn gefinancierd, ook de O&O uitgaven van andere nationale of van buitenlandse bronnen.

m : data ontbreken.

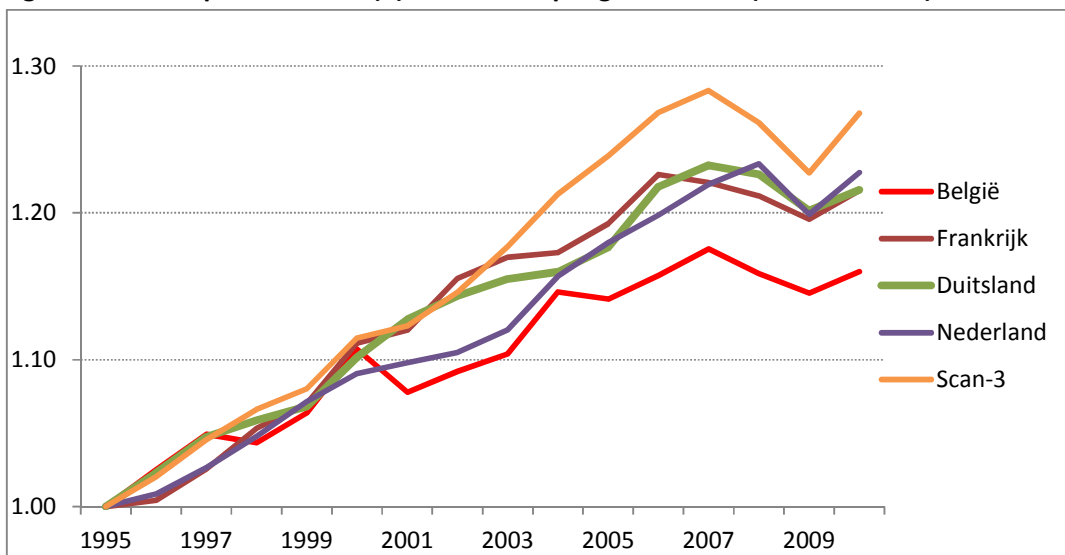
Figuur 6. Overheidsuitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid (2000-2009)

Bron: OECD Stat, Labour market programmes (31/10/2011)

Noot: De data geven de verhouding weer van de overheidsuitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid in % van het BBP tot het werkloosheidspercentage. De inspanningen worden dus gerelateerd aan de omvang van de doelgroep.

Figuur 7. Arbeidsproductiviteit (π): Reëel BBP per gewerkt uur (index, 1995=1)

Bron: zie Figuur 4 voor het reëel BBP, en Figuur 8 voor het arbeidsvolume in uren.

Noot: Scan-3: per land in 2010: Denemarken 1.13, Finland 1.34, Zweden 1.34.

3.3. Werkgelegenheid en loonvorming

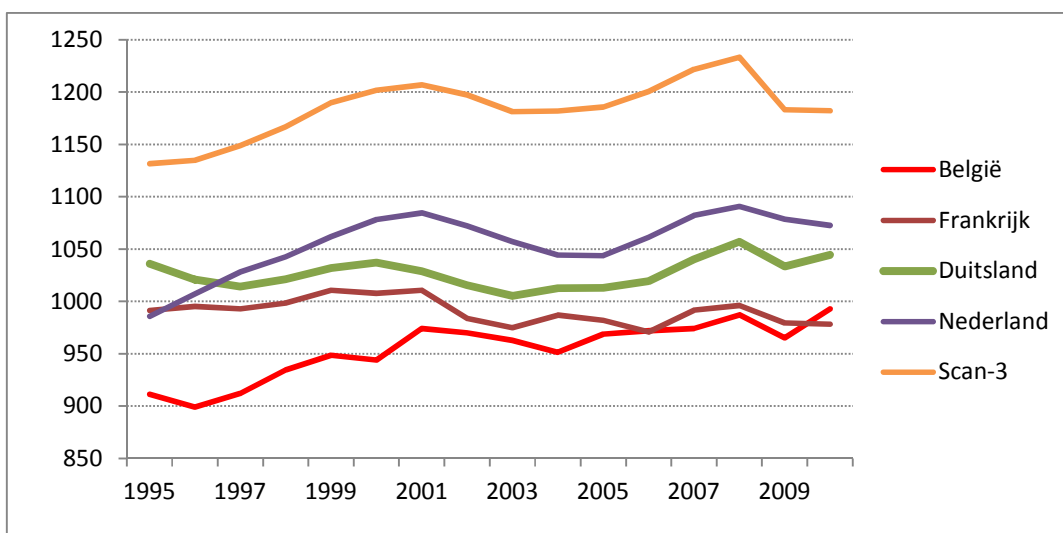
Figuur 2 toonde reeds de uitgesproken loonmatiging in Duitsland in het laatste decennium. Tussen 2002 en 2008 daalde het loonaandeel in de verwerkende nijverheid in Duitsland met ruim 6%-punten. Voor de globale economie bedraagt de daling ongeveer 4%-punten (zie appendix). De lonen bleven dus beduidend achterop bij de evolutie van de arbeidsproductiviteit. Parallel werd onder leiding van voormalig Kanselier Schröder vanaf 2003 een programma van doorgedreven arbeidsmarkthervorming uitgevoerd. Beperking van de

werkloosheidsuitkering tot één jaar (anderhalf jaar voor 55-plussers) onder de Hartz IV-wetten moest werklozen maximaal prikkelen om snel weer een baan te zoeken. Na die periode zou men terugvallen op een uitkering op bijstandsniveau van ongeveer 350 euro per maand. Versoepeling van het systeem van minijobs onder Hartz II vergemakkelijkte daarnaast de creatie van erg flexibele, laagbetaalde banen van maximaal 400 euro per maand. Voor bedrijven kwam dit systeem tegemoet aan de vraag naar goedkope en flexibel inzetbare werknemers. Vele werknemers kregen de mogelijkheid tot een mooie nevenjob. Voor werklozen zou een minijob de springplank moeten worden naar een reguliere, permanente baan. Eind 2010 registreerde de Bundesagentur für Arbeit ongeveer 7.5 miljoen uitgeoefende minijobs, komende van 5.5 miljoen midden 2003. Het is een valabele hypothese dat deze uitbreiding van het aantal laagbetaalde banen mee aan de basis ligt van het dalend loonaandeel in de economie. Voor 5 miljoen Duitsers (of 1/8 van alle werkenden) was hun minijob in 2010 de enige baan.

Figuur 8 toont de evolutie van het arbeidsvolume in uren. We drukken deze uit per persoon van 15 tot 64. Aansluitend bij eerder gebruikte notatie gaat het dus om hL/N . Deze maatstaf stijgt naarmate meer mensen aan het werk zijn (L), en dus de werkzaamheidsgraad (L/N) stijgt, en naarmate al wie werkt meer uren per jaar presteert (h). Niettegenstaande uitgesproken loonmatiging toont Duitsland geen opvallend sterkere arbeidscreatie. Frankrijk blijft achterop, maar tussen de andere landen tonen zich geen zichtbare verschillen in de *evolutie*. Zichtbare verschillen zijn er wel in het *niveau*. In 2010 lag het arbeidsvolume per persoon in Duitsland nog altijd ruim 10% onder het gemiddelde voor de Scandinavische landen. Heel duidelijk is daarmee in ieder geval dat Duitsland nog ver van de ‘volledige tewerkstelling’ is.

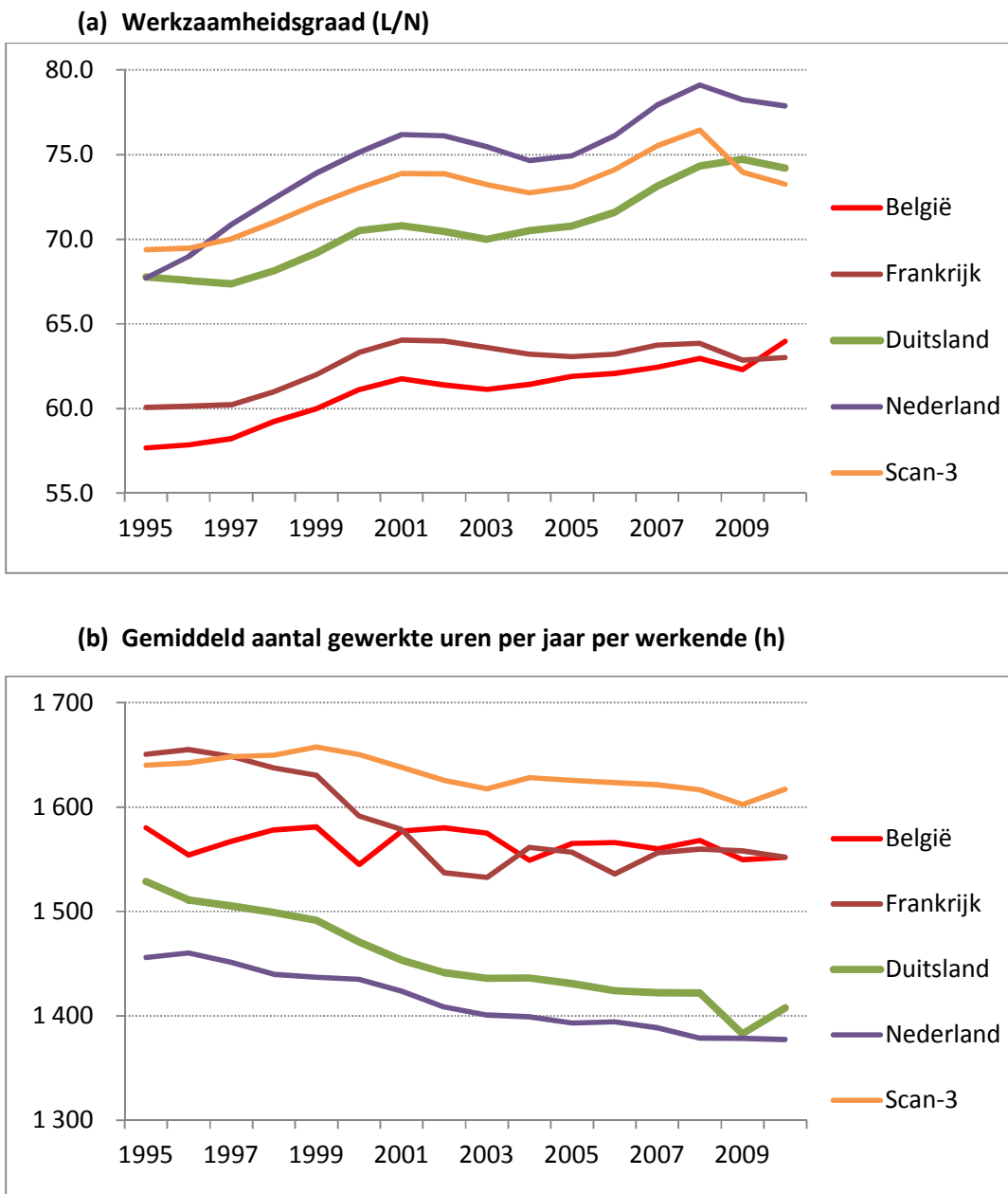
Figuren 9(a) en 9(b) tonen de evolutie van beide componenten van het arbeidsvolume per persoon, de werkzaamheidsgraad (L/N) en het gemiddeld aantal gewerkte uren per jaar per werkende (h). Duitsland is er in de voorbije jaren in geslaagd de werkzaamheidsgraad relatief sterk op te trekken (Figuur 9a). Dit ging evenwel gepaard met een quasi even sterke daling van het aantal gewerkte uren per werkende (Figuur 9b), wat suggereert dat vele gecreëerde banen part-time zijn, of slechts van korte duur (zie ook: minijobs).

Figuur 8. Jaarlijks aantal gewerkte uren per persoon op beroepsactieve leeftijd (hL/N)

Bron: The Conference Board Total Economy Database, September 2011, <http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>
 Noot: Het aantal gewerkte uren per persoon stijgt naarmate meer mensen op beroepsactieve leeftijd (15-64j) een baan hebben (=meer werkenden), en naarmate het aantal jaarlijks gewerkte uren per werkende toeneemt.

Figuur 9. Componenten van het jaarlijks aantal gewerkte uren per persoon op beroepsactieve leeftijd

Bron: zie Figuur 8.

De vaststelling dat Duitsland en bijv. de Scandinavische landen erg gelijkaardig presteren inzake de evolutie van het gecreëerde arbeidsvolume niettegenstaande flink uiteenlopende loonevoluties, illustreert dat er niet noodzakelijk een afruil hoeft te bestaan tussen werkgelegenheid en (hoge) lonen. Er bestaan verschillende strategieën om jobs te creëren. Figuur 10 toont de theorie, Figuur 11 de feiten. We tonen in Figuur 10 een eenvoudig arbeidsmarktmodel. De vraagcurve (L_d) toont een negatieve relatie tussen het loon en de werkgelegenheid die de bedrijven creëren. Hogere loonkosten leiden tot lagere werkgelegenheid, en

omgekeerd. Belangrijk is dat deze negatieve relatie geldt voor een gegeven vaste en menselijke kapitaalstock en voor gegeven technologie. Een uitbreiding van de kapitaalstock of de technologie maakt arbeid productiever, waardoor het voor bedrijven winstgevend wordt de werkgelegenheid uit te breiden. Grafisch verschuift de arbeidsvraagcurve dan naar rechts. De arbeidsaanbodcurve (L_s) (of loononderhandelingscurve, LO) toont het loon waaraan werknemers bereid zijn te werken. Uitbreiding van de werkgelegenheid vereist – al het overige gelijkblijvend – verhoging van de vergoeding die daartegenover staat. Al het overige hoeft evenwel niet gelijk te blijven. Een verlaging van werkloosheidsuitkeringen, bijvoorbeeld, maakt het alternatief voor werken minder aantrekkelijk. De vereiste/onderhandelde lonen zullen dan lager komen te liggen. Grafisch verschuift de arbeidsaanbodcurve/loononderhandelingscurve dan naar onder. Ook doelbewust overheidsbeleid gericht op loonmatiging of een wijziging in de preferenties van de vakbonden kunnen tot een verschuiving van de arbeidsaanbodcurve/loononderhandelingscurve naar onder leiden. Figuur 10 maakt meteen de twee strategieën om jobs te creëren duidelijk. Een eerste strategie bestaat erin de arbeidsaanbodcurve/loononderhandelingscurve naar onder te krijgen. De arbeidsmarkt evolueert dan van punt a naar punt d, langs de arbeidsvraagcurve. Werkgelegenheid wordt gecreëerd, via loonmatiging en dus ten koste van koopkracht. De tweede strategie loopt via een verschuiving naar rechts van de arbeidsvraagcurve. Achter deze strategie zit kapitaalvorming, innovatie en verhoging van de arbeidsproductiviteit. De arbeidsmarkt beweegt dan van punt a naar b en c. Jobcreatie gaat dan samen met behoud of zelfs toename van de lonen.

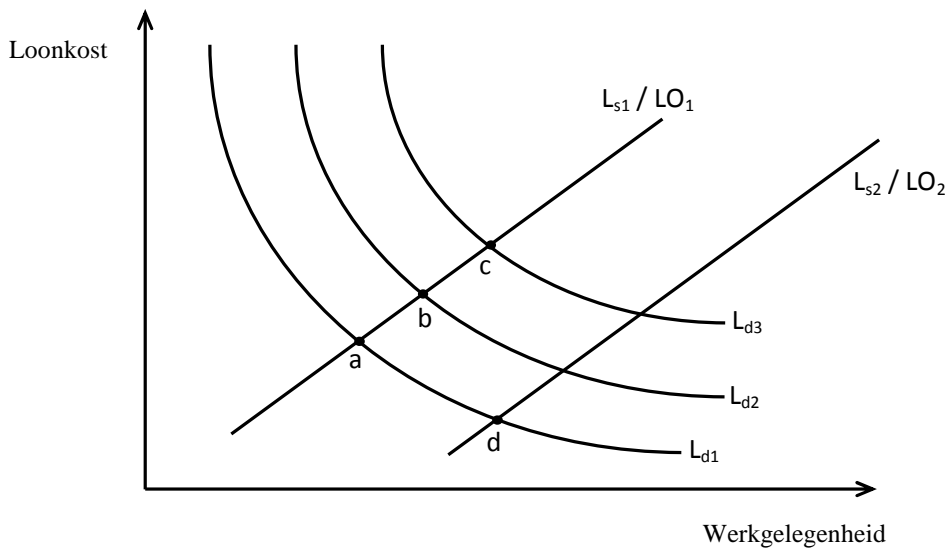
In vorige tabellen en figuren toonden we sterkere vaste kapitaalvorming en meer investeringen in menselijk kapitaal en O&O in de Scandinavische landen dan in kernlanden van de eurozone. Dit suggereert dat deze landen vooral de tweede strategie volgden. Duitsland koos vooral voor loonmatiging, de eerste strategie om werkgelegenheid te creëren. Figuur 11 illustreert. We tonen de evolutie van het gecreëerde arbeidsvolume in uren per persoon van 15 tot 64 (cf. Figuur 8) op de horizontale as, en de evolutie van de loonkost per uur op de verticale as. We vergelijken 2008 met 2002. Deze periode omvat de start van het hervormingsbeleid van kanselier Schröder en loopt tot net vóór de economische crisis. We concentreren ons op landen met een vergelijkbaar ontwikkelingsniveau die ofwel de euro hebben ingevoerd, ofwel een vrij stabiele munt t.o.v. de euro hebben aangehouden in de beschouwde periode (geen appreciatie of depreciatie t.o.v. de euro met 10% of meer). De parallel tussen Figuur 11 en Figuur 10 is opvallend. Landen als Nederland, Frankrijk, België, Zwitserland en Duitsland lijken zich wel te situeren langs één arbeidsvraagcurve, waarbij het land dat de lonen het meeste matigde (Duitsland) de meeste werkgelegenheid creëerde³. De Scandinavische landen daarentegen tonen dat hogere werkgelegenheid en hogere lonen geen tegengestelden hoeven te zijn. Mits klemtoon op kapitaalvorming en innovatie kunnen beide gunstig evolueren. Loonstijging hoeft dan trouwens ook op geen enkele manier de concurrentiekracht te ondermijnen. De loonkost per eenheid product evolueerde in de Scandinavische landen in het voorbije decennium gunstiger dan in vele andere landen (zie Figuur 3).

In Tabel 6 stellen we ons tot slot de vraag in welke mate de Duitse arbeidsmarkthervorming de relatieve kansen op arbeid van zwakkere groepen heeft bevorderd. De belangrijkste vaststelling is niet zeer positief. Met uitzondering van België zien we in Duitsland de laagste relatieve werkzaamheid onder laaggeschoolden,

---

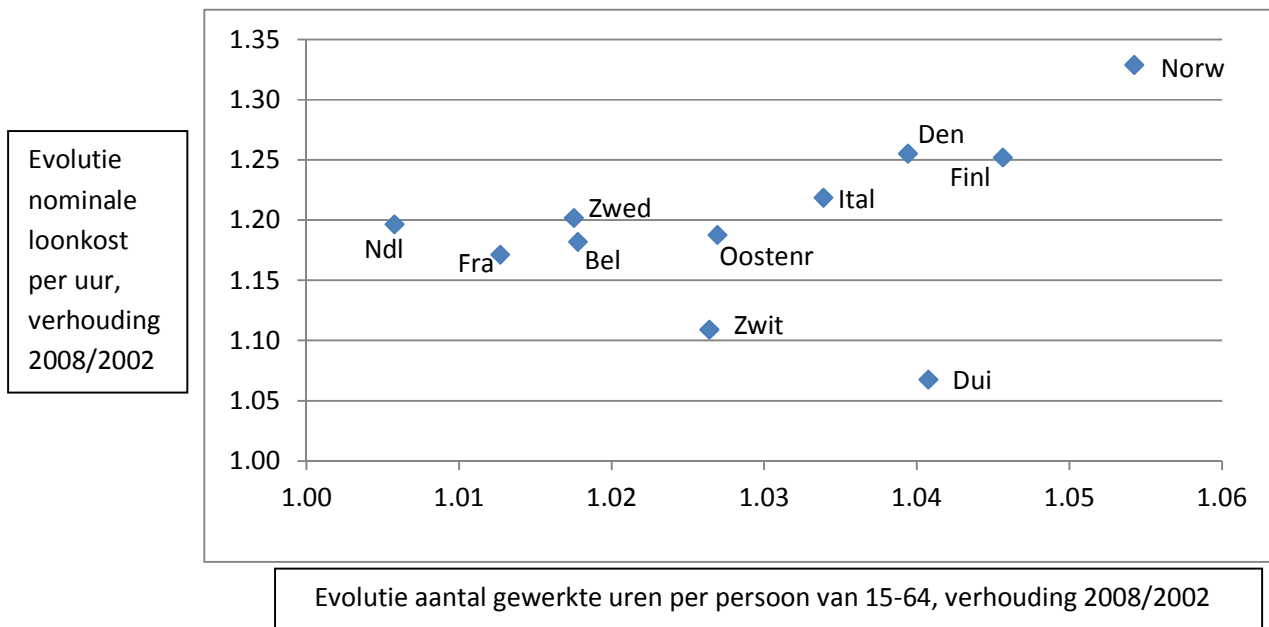
³ In nominale termen stegen de urenlonen in Duitsland tussen 2002 en 2008 met slechts 7%. Gegeven dat de consumptieprijzen in die periode met bijna 12% stegen, daalde de koopkracht per gewerkt uur met 5%.

Figuur 10. Loonkosten, productiviteit en werkgelegenheid: meerdere strategieën naar werk

Noot : L_d : arbeidsvraagcurve, L_s : arbeidsaanbodcurve, LO : loononderhandelingscurve.

Figuur 11. Loonkost en werkgelegenheid: geen onvermijdelijke trade-off.

Bronnen: OECD Statistical Compendium, Economic Outlook, en Conference Board (zie Figuur 8).

Noot: De loonkost per uur is berekend als de verhouding van de totale vergoeding van werknemers tot het aantal gewerkte uren.

Tabel 6. Relatieve arbeidsmarktsituatie van laaggeschoolden en langdurig werklozen

	België	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Denemarken	Finland	Zweden
	Werkzaamheidsgraad laaggeschoolden / hooggeschoolden ^(a)						
2002	0.49	0.59	0.53	0.71	0.68	0.57	0.68
2007	0.48	0.60	0.52	0.70	0.73	0.55	0.65
2010	0.48	0.56	0.52	0.68	0.68	0.49	0.54
	Langdurig werklozen / totaal aantal werklozen ^(b)						
2002	0.49	0.35	0.50	0.26	0.20	0.25	0.20
2007	0.51	0.40	0.56	0.39	0.16	0.23	0.15
2010	0.49	0.40	0.48	0.27	0.19	0.24	0.18

Bron: Eurostat, Employment rate by highest level of education attained, Labour Force Survey (31/10/2011).

Noot: (a) verhouding van de werkzaamheidsgraad van werknemers die ten hoogste lager secundair onderwijs volgden tot de werkzaamheidsgraad van werknemers die hoger onderwijs volgden.

(b) langdurig: minstens een jaar werkloos

en de hoogste fractie langdurig werklozen. Sinds 2002 is er nauwelijks verbetering waarneembaar. Finland en Zweden komen enkel in 2010 in de buurt van Duitsland voor de eerste maatstaf nadat vele laaggeschoolden hun baan verloren tijdens de recessie. Het beeld ontstaat dat het sterk verlagen van de uitkering na een jaar werkloosheid slechts beperkt effectief is als deze maatregel niet aangevuld wordt door verhoogde overheidsinspanningen voor opleiding, en als het eerste alternatief voor langdurige werkloosheid een laagbetaalde minijob is (werkloosheidsval). In deze context is ook het onderzoek van Freier en Steiner (2007) relevant. Zij gingen na of het uitoefenen van een minijob eerder een springplank is naar regulier werk, dan wel een val van blijvende preciaire tewerkstelling. Hun resultaten tonen dat wie in een minijob stapt (in vergelijking met wie dat niet doet) achteraf significant minder tijd doorbrengt in werkloosheid, maar geen significant hogere kans heeft op regulier werk, toch niet binnen de onderzochte observatieperiode van drie jaar. De OESO wijst hier op het risico van een duale arbeidsmarkt. Gegeven de zeer omvangrijke aanwervings- en ontslagprocedures voor reguliere banen in Duitsland, is ook voor werkgevers de sprong van zeer flexibele minijobs naar reguliere banen niet evident (OECD, 2010).

4. Conclusie

Alle OESO-landen staan voor de enorme uitdaging van de vergrijzing en de afbouw van hoge overheidsschulden. Hogere werkgelegenheid en hogere economische groei (hogere groei van de arbeidsproductiviteit) zijn daarbij cruciaal. Drijvende krachten voor deze laatste zijn innovatie, en de vorming van vast en menselijk kapitaal. Duitsland vertrekt van een sterke industriële basis, en zet volop in op loonmatiging en flexibilisering van de arbeidsmarkt. Dat deze strategie bijdraagt tot sterke *exportprestaties* (zonder daarom de belangrijkste factor te zijn) en de *werkloosheid* kan verlagen, is bewezen. Dat ze de bedrijven stimuleert om *banen* te creëren ook. Minder duidelijk is of dit allemaal volwaardige banen zijn. De OESO wijst op het risico van een duale arbeidsmarkt in Duitsland (OECD, 2010). Het totale arbeidsvolume in uren nam de voorbije jaren ook helemaal niet proportioneel toe met het aantal jobs. Op die manier stelt zich meteen ook de vraag of een strategie van loonmatiging ook - kwantitatief en kwalitatief – het *arbeidsaanbod*

kan verhogen. Nochtans zal de belangrijkste beperking voor jobcreatie zich in een context van vergrijzing en dalende bevolking op beroepsleeftijd uiteindelijk aan de aanbodzijde situeren. Loonmatiging maakt werken niet aantrekkelijker, tenzij parallel ook de werkloosheidsuitkeringen verlaagd worden. Duitsland reageert op dit vlak consistent, andere landen nog niet. Van zodra ook minder gekwalificeerde aanbieders van arbeid geïntegreerd moeten worden, is tevens een *opleidings- en activeringsbeleid* cruciaal. Op dit vlak is Duitsland minder consistent, het investeert sinds 2002 trendmatig minder in actief arbeidsmarktbeleid. Onduidelijk ten slotte is hoe een strategie van loonmatiging, beperking van uitkeringen en flexibilisering de *arbeidsproductiviteit en de economische groei* structureel moet ten goede komen. Aan werkgeverszijde wordt wel eens geargumenteed dat innovatie en investeringen afgeleiden zijn van loonmatiging en ruimte om te ondernemen. De hypothese is op zijn minst interessant, maar overtuigende evidentie hiervoor kennen we niet. Wat wel duidelijk is, is het controversiële karakter van de hypothese (zie bijv. Kleinknecht en Naastepad, 2004; Huizinga en Broer, 2004).

Naast bovenstaande overwegingen blijft bovendien de vraag of het Duitse model succesvol kan worden veralgemeend. Niet iedereen kan vooral groeien door export. Bovendien blijft concurrentiekracht een in de eerste plaats relatief gegeven. Het verhaal is gekend. Als alle landen de lonen parallel matigen (voor gegeven arbeidsproductiviteit) wordt niemand competitiever. Vanuit een ruimer perspectief is de nood aan Europees beleid ten aanzien van verantwoorde loonvorming dan ook evident. Het lijkt daarbij geen twijfel dat op dit moment een relatieve stijging van de lonen in Noord- versus Zuid-Europa noodzakelijk is.

Referenties

- Abraham, Filip en Konings, Joep (2010), "Loonkosten, productiviteit en werkgelegenheid in een concurrentiële omgeving: een analyse met Belgische bedrijfsgegevens", KUL, juni.
- Aghion, Philippe en Howitt, Peter (2006), "Appropriate growth policy: A unifying framework", *Journal of the European Economic Association*, 4(2-3), pp.269-314.
- Buyse, Tim, Heylen, Freddy en Van de Kerckhove, Renaat (2011), "Pension reform, employment by age, and long-run growth", *IRES Discussion Paper*, UCL, N° 2011-225, accepted with minor revisions by *Journal of Population Economics*.
- Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (2011), "Technisch verslag van het secretariaat over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling", *Technisch Verslag*, 2011-1200, November.
- Dhont, Tine en Heylen, Freddy (2009), "Employment and growth in Europe and the US: the role of fiscal policy composition", *Oxford Economic Papers*, 61(3), pp.538-565.
- Freier, Ronny en Steiner, Victor (2007). "Marginal employment: Stepping stone or dead end? Evaluating the German experience", *DIW Berlin Discussion Papers*, N° 744.
- Gottschalk, Sandra et. al. (2007), *Start-ups zwischen Forschung und Finanzierung: Hightech-Gründungen in Deutschland*, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, Mannheim.
- Heylen, Freddy en Van de Kerckhove, Renaat (2010), "Fiscal policy, employment by age, and growth in OECD economies", *FEB Working Paper*, Faculteit Economie en Bedrijfskunde, UGent, N° 09/623 (www.sherppa.be).
- Huizinga, Frederik en Broer, Peter (2004), "Wage moderation and labour productivity", *CPB Discussion Paper*, N° 28, Centraal Planbureau, Den Haag.

IMF (2010), "Navigating the fiscal challenges ahead", *Fiscal Monitor*, World Economic and Financial Surveys, IMF.

Kleinknecht, Alfred en Naastepad, C.W.M. (2004), "Loonmatiging schaadt productiviteitsontwikkeling wel", *Economisch Statistische Berichten*, 89, N° 4441, pp. 413-419.

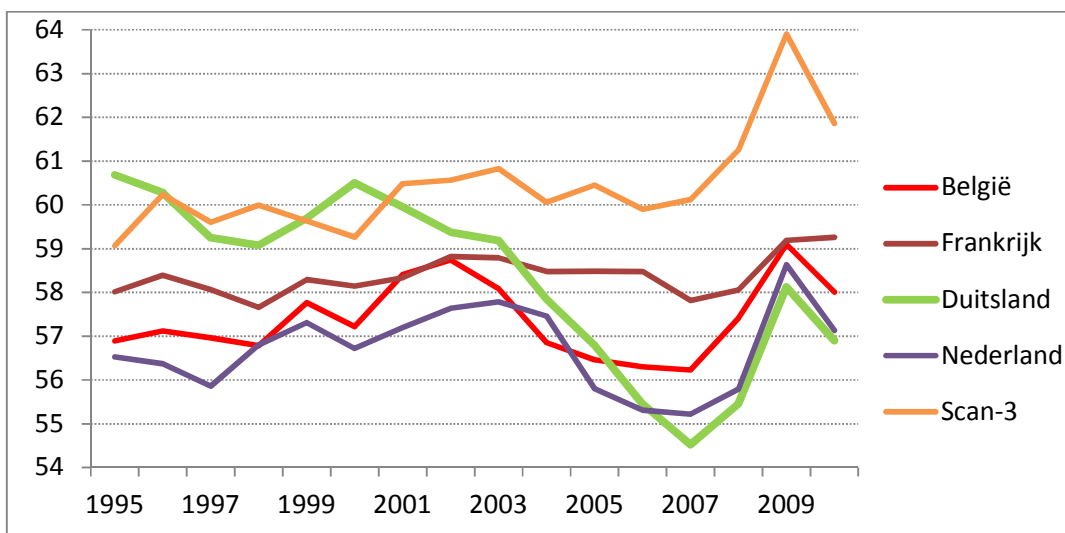
Krueger, Dirk en Kumar, Krishna B. (2004), "US-Europe differences in technology-driven growth: quantifying the role of education", *Journal of Monetary Economics*, 51(1), pp.161-190.

Lucas, Robert E. (1993), "Making a miracle", *Econometrica*, 61(2), pp.251-272.

Marin, Dalia (2010), "Germany's super competitiveness: A helping hand from Eastern Europe", *VoxEU.org*, 20 June.

OECD (2010), *OECD Economic Surveys: Germany*, OECD, Paris.

Appendix. Loonaandeel in de toegevoegde waarde, totale economie, in %, 1995-2010

Bron: OECD, Statistical Compendium, National Accounts I (31/10/2011).

Noot: De data geven de verhouding weer tussen de vergoeding van werknemers en de bruto toegevoegde waarde aan basisprijzen